

УДК 159.9:316.6:355.23

Ірина Миколаївна ЛЕВИЦЬКА,
співробітник Управління Служби безпеки України
у Хмельницькій області, м. Хмельницький

ПРОБЛЕМА ЕВОЛЮЦІЇ ФЕНОМЕНУ МАНІПУЛЯЦІЇ: КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

*У статті здійснено теоретичний аналіз культурно-історичних ви-
токів феномену маніпуляції та його еволюції від стародавніх часів до сьо-
годення. Визначено сучасний стан проблеми маніпулятивних впливів.*

Ключові слова: маніпуляція, страатагема, макіавеллізм, етичність, маніпулятивний вплив на особистість.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Маніпулювання осо-
бистістю, використання різних засобів і технологій інформаційно-психо-
логічного впливу стало звичним явищем сучасного повсякденного жит-
тя, економічної конкуренції, політичної боротьби, діяльності спецслужб
світу. Проблема маніпулювання особистістю, її свідомістю, поведінкою
неодноразово ставала актуальною для дослідників різних часів та епох.
Вона розглядалась у межах досліджень, присвячених військовій справі;
філософським, соціологічним та психологічним аспектам політики і пра-
ва; психології особистості тощо. На сьогодні в психологічній науці спо-
стерігається відсутність єдності позицій дослідників щодо тлумачення,
змісту, етичності, структури маніпулятивного впливу на особистість.
Отже, актуальність зазначеної проблематики не викликає сумнівів,
оскільки об'єктивність вивчення феномену маніпуляції зумовлюється
ґрунтовним теоретичним аналізом досліджень культурно-історичних
передумов, витоків даного явища, еволюції поняття в реаліях часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане рішення даної проблеми і на які спирається автор. Теоретичною базою дослідження проблеми маніпуляції стали роботи сучасних психологів-науковців, які розглядали проблему маніпулятивного впливу в контексті міжособистісної взаємодії (Е. Шостром, Г. Шиллер, А. Добрович, Д. Волкогонов, В. Знаков, О. Сидоренко, В. Сагатовський, П. Таранов, О. Доценко, Р. Гарифуллін, Є. Ільїн, В. Шейнов, В. Панкратов) та соціального впливу у масових комунікативних процесах (Б. Бесонов, О. Бойко, Ю. Крижанська, В. Третьяков, Т. Кабаченко, Є. Волков, Г. Грачов, І. Мельник, О. Дмитрук, Г. Почепцов, М. Присяжнюк, Ю. Шерковін, А. Моль, Ю. Єрмаков, В. Конецька, Р. Харрис, М. Чукас, Г. Шишков). Аналіз публікацій з проблеми маніпулятивного впливу доводить, що тема активно досліджується, автори дають власні визначення терміну “маніпуляція”, по-різному ставляться до явища маніпулятивних впливів, починаючи від відвертого осуду, закінчуючи виправданням маніпуляторів. Зазначена тенденція спонукає звернутися до дослідження витоків проблеми маніпулятивних впливів для подальшого формування компетентної позиції та відношення до даного явища.

Мета статті. На основі аналізу наукових робіт з проблеми та опрацювання першоджерел дослідити проблему маніпулятивних впливів, еволюцію даного феномену в історичному контексті, метафоричному значенні, здійснити розмежування понять “маніпуляція” та “макіавеллізм”.

Виклад основного матеріалу дослідження. Маніпулятивний вплив – важливий елемент багатьох культурних традицій і значима складова професійної культури в різних галузях діяльності. Тому у стародавні часи військові та політики в мусульманських країнах, а пізніше в Західній Європі робили спроби вивчити і застосувати на практиці “Трактат про військове мистецтво” відомого політичного і військового полководця Сунь-Цзи, який в найбільш метафоричній формі описує маніпулятивні техніки, що існували ще за декілька тисячоліть до нашої ери [1, с. 6]. Ідеї цього трактату використовуються в наш час не лише на Сході, але в розвинутих країнах Заходу під час організації та розробки тактики ведення психологічної війни, таємних спецоперацій, у діяльності спецслужб [2, с. 28].

Для нашого дослідження перш за все становлять інтерес його поради, які відображають основну сутність маніпулятивного підходу та стратагемного мислення. Поняття “стратагема” походить від давньогрецького слова *strategema*, що означає військова справа і військова хитрість. Саме поняття означає стратегічний план, у якому для супротивника заготовлена хитрість.

Стратагемність – це вплив стратегії із умінням розставляти для ворога пастки, це школа психологічного протиборства, якій притаманні свої закони і вимоги.

Стратагеми – неортодоксальні шляхи досягнення військових, суспільних, економічних чи особистих цілей, що є загальнолюдським феноменом.

Оксфордський словник дає таке тлумачення “стратагем”:

Військова операція чи прийом, зазвичай хитрість чи пастка, призначена для того, щоб ввести в оману чи застати зненацька ворога. У загальному значенні – військова хитрість.

Будь-яка хитрість чи пастка, прийом чи інтрига з метою досягти переваги. У загальному значенні винахідливість у пошуку виходу, хитрість, вивертність [3].

Основним гаслом стратагемного мислення, як зазначає В. М’ясников, є слова Сунь-Цзи: “Спочатку будь, як невинна дівчина, – і супротивник відчинить свої двері. Потім будь, як заєць, що вирвався, – і супротивник не встигне застосувати засобів захисту”. Ця ідея простежується у таких стратагемах:

“...якщо ти можеш що-небудь, покажи супротивнику, наче не можеш; якщо ти і користуєшся будь-чим, покажи йому, наче не користуєшся; хоча б ти і був близько, показуй, наче ти далеко; хоча б ти і був далеко, показуй, що близько; замануй його користую; приведи його в розпач і бери його; якщо його сили свіжі, втоми його; якщо у нього всі дружні, роз’єднай; нападай на нього, коли він не готовий; виступай, коли він не очікує...” [1, с. 14–17].

У китайській стародавній культурі ставлення до хитрощів і маніпуляції було своєрідним. Там моральна оцінка засобів досягнення цілей взагалі не розглядалась як актуальна етична проблема, а техніки обману і маніпулювання обговорювались на рівні з іншими технологіями впливу. Сучасний дослідник стародавніх китайських стратагем як методу маніпулятивного впливу А. Воеводін розглядає кожну стратагему на прикладі її застосування у військовій справі, бізнесі, спорті, політиці. Він зазначає, що для стратагем не існувало питання моралі, духовності. Існував єдиний критерій – ефективність у досягненні мети. Моральність розглядалась як інструмент, яким має користуватися об'єкт, але не як норма, якої необхідно дотримуватися. Як зазначає дослідник, основний принцип китайських стратагем “мета виправдовує засоби” не завжди гарантував успіх, багато залежало від дієздатного лідера [4, с. 24].

Окремі із стратагем заслуговують на більш детальне висвітлення, оскільки у реаліях сьогодення вони відображають специфіку ведення військових операцій маніпулятивними методами. Стратагема “Вбити чужими руками” означає знищити чи ослабити супротивника чужими силами, при цьому організатор процесу виглядає непричетним, часом суддею чи миротворцем. Відповідно до даної стратагеми діяв радянський розвідник Ріхард Зорге, коли сприяв спрямуванню японської агресії в бік США, а не Радянського Союзу. Стратагема “У спокої очікувати втомленого ворога” спрямована на виснаження ресурсів супротивника, накопичення напруги і втоми, відволікає від основної мети, яку ретельно приховує маніпулятор. Стратагема “Якщо хочеш щось спіймати, спочатку відпусти (хочеш отримати – спочатку дай)” спрямована на надання послуг, сприяння у вирішенні актуальних питань, розробку вигідних для населення проєктів, розраховуючи на формування прихильного ставлення до адресата впливу та подальше втягнення у залежність. Стратагема “Прикрасити сухі дерева штучними квітами” означає скористатися сторонньою особою, її іменем, авторитетом, можливостями для реалізації поставлених маніпулятором цілей.

В американських та європейських фірмах менеджери на початку 70-х років XX століття почали запроваджувати китайські методи маніпуляції для мотивування персоналу. Але будучи частиною загальної культури,

маніпулятивний підхід тісно пов'язаний із нормативно-ціннісною системою даної культури і в кожній традиції у нього своя специфіка, свій статус, своя сфера застосування, масштаби розповсюдження і вплив на суспільну та індивідуальну психологію. Тому Сунь-Цзи в Європі не прижився, а досвід китайського менеджменту став для європейців та американців важливою “інформацією для роздумів”.

Не виключено, що найбільшою відмінністю між європейською та китайською “культурою маніпулювання” є той факт, що в Європі, на відміну від Китаю, різного роду пастки, інтриги, хитрощі, маніпулятивні техніки рідко були предметом систематичної рефлексії. У той же час ці практики стихійно використовувались досить широко, а “абстрактне теоретизування” загалом у Європі зустрічалося частіше ніж у Китаї. Християнська етика забороняла розглядати ближнього як “об’єкт”, а будь-які інтриги чи хитрощі заслуговували на “презирство”. Осмислення подібних практик блокувалося і в системі культурних норм та цінностей їм не відводилось жодного місця.

Те, що в китайській культурі було загальнозрозумілим, у європейській сприймалось як таке, що вимагає спеціального виправдання, або є зовсім неприпустимим. Як зазначає Х. Зенгер, “стратагеми, тобто неортодоксальні шляхи до досягнення військових, політичних, економічних чи особистих цілей, представляються загальнолюдським феноменом. Однак, у зв’язку із деякими культурними й релігійними умовами, на Заході майже відсутні дослідження з цієї теми. Розуміння стратагемності на Заході розвинуте слабо. Представники Заходу – до певної міри – вражені стратагемною сліпотою, хоча у своєму повсякденному житті вони постійно є жертвами стратагем і часто самі їх застосовують залежно від ситуації, інакше кажучи, без належної теорії і попереднього розрахунку” [5, с. 18].

Зрештою і в Європі були спроби осмислити і “вписати в культуру” те, що більше відповідало китайським практикам, новостворений формат почали називати “стратагемним підходом”. Здійснювались спроби поставити його на службу християнської моралі. Особливу завзятість виявили єзуїти, яких взагалі відрізняла схильність “технологізувати” різні соціальні, культурні і духовні практики. У цьому напрямку найбільше зусиль доклав іспанський єзуїт XVII століття Бальтазар Грасіан

з його відомою на ті часи книгою афоризмів “Карманний оракул, или Наука благоразумия” [6, с. 3–66]. Російські дослідники звертали увагу на роль “Оракула” як спробу узаконити маніпулятивний підхід у християнській культурі [2, с. 69]. Але характерним є те, що Грасіан уникав апології і навіть прямого аналізу прийомів маніпулювання людьми. У його праці маніпулятивні техніки – це зброя не стільки проти ближнього, скільки проти обставин, природи речей, власних помилок і шкідливих схильностей. Але мова йшла про те саме маніпулювання. Достатньо розглянути його сентенції-афоризми: “Діяти приховано”, “Уникати перемог над тим, хто стоїть вище”, “Нехай відчують в тобі потребу”, “Діяти, виходячи від задуму, то першого, то другого”, “Змінювати прийоми, аби відволікти увагу, тим паче ворожу”, “До кожного підбирати відмичку”.

Особливу увагу привертає не стільки зміст афоризмів, скільки той успіх, з яким його зустріли в суспільстві, перш за все у світських салонах. Навряд чи люди, які широко застосовували інтриги у придворних чи церковних колах, могли почерпнути із сентенцій Грасіана багато нового. Їх мав приваблювати сам факт такої рефлексії, культурна легитимізація їх повсякденних практик.

Основоположником маніпулятивного підходу в європейській культурі став середньовічний італійський політичний мислитель і діяч Ніколло Макіавеллі (1469–1527), який заради зміцнення держави дотримувався гасла “мета виправдовує засоби”. У прагненні поставити технології маніпулювання “по іншій бік добра і зла”, вивести їх з-під контролю моральних оцінок він пішов значно далі за своїх попередників. Тому не дивно, що на багато століть для визначення технологічного підходу до соціального маніпулювання в Європі затвердився термін “макіавеллізм” з відтінком осуду.

У глумачному словнику “макіавеллізм” визначається як “ціннічна експлуататорська установка стосовно інших людей” [3]. Вона включає в себе ставлення до інших людей як до слабких, залежних об’єктів впливу, які можуть бути використані для досягнення маніпулятором власних цілей. У політичному словнику прототипом поняття “маніпуляція” став термін “макіавеллізм” [6, с. 45], який був введений для визначення політики, яка поєднувалась із нехтуванням нормами моралі.

Найбільш повно свої погляди Макіавеллі виклав у трактаті “Государ” (1513 р., виданого в 1532 р.) [7, с. 141]. Нещодавні дослідження показали, що його праці є по-новому переписаними роботами Платона, Теренція, Лівія і Данте. Отже ідеї, що лягли основу поняття “макіавеллізм”, беруть початок з стародавніх часів [7, с. 143]. У 70-х роках минулого століття у психології зазначене поняття стали вперше використовувати американські психологи Р. Крісі та Ф. Гейз. Проаналізувавши трактат “Государ” та здійснивши контент-аналіз праці, виокремивши основні переконання і установки автора, вони створили методика для діагностики макіавеллізму як стійкої риси особистості. Зміст самого поняття “макіавеллізм” включає 3 фактори:

1) поведінка – передбачає використання маніпулятивних технік у процесі міжособистісного спілкування. Важливо зазначити, що макіавелліст маніпулює завжди усвідомлено з метою досягнення для себе вигоди, застосовуючи витончені техніки обману, підкупу;

2) ставлення – розкриває цинічне сприймання людей як слабких і залежних. Макіавеллісти ставляться до інших людей з підозрою, емоційно відчужено, орієнтуючись не на партнера, а на власну вигоду, яку можуть отримати через нього. Отже, партнер виступає для макіавелліста як інструмент, завдяки якому можна досягти результатів;

3) ігнорування – недотримання норм соціальної моралі, коли вона заважає досягти результату.

Зазначена трифакторна схема в подальшому була доповнена Хантером четвертою складовою – вірою в те, що люди за своєю сутністю брехливі [8, с. 127].

Основоположником вивчення проблеми макіавеллізму у сучасній психології слід вважати В. Знакова, який першим здійснив переклад і апробацію вищезазначеної методики діагностики макіавеллізму [8, с. 442]. На думку В. Знакова, макіавелліст – це “суб’єкт, який маніпулює іншими на основі кредо, певних життєвих принципів, які є виправданням маніпулятивної поведінки” [9]. У подальшому макіавеллізм вивчали Б. Мещеряков, А. Некрасова, С. Биков, В. Марченко та ін. [8, с. 127]. У результаті зростання інтересу дослідників до проблеми маніпулятивних впливів постало питання тотожності понять “макіавелліст” і “маніпулятор”. Це

породило протиріччя для тих авторів, які вважають, що маніпуляція може здійснюватися в інтересах адресата впливу, або ж “маніпуляції можуть здійснюватись із найкращих спонукань, бажання допомогти ближньому” [9, с. 146]. Макіавелліст, відтак, завжди вчиняє егоїстично, а маніпулятор – далеко не завжди. Щоб зняти це протиріччя, В. Знаков запропонував розмежувати поняття “макіавелліст” і “маніпулятор” за двома критеріями:

1) макіавелліст не відчуває докорів сумління з приводу маніпулятивних дій, оскільки вважає, що маніпулювання відповідає природі людини, у той час як маніпулятор відчуває докори сумління;

2) макіавелліст діє завжди усвідомлено заради своєї вигоди, маніпулятор – не завжди усвідомлено і не завжди заради власної вигоди, деколи з метою захисту власного внутрішнього світу [9].

Онтологічні та філософські основи маніпуляції досліджували Г. Гегель, К. Маркс, Ф. Енгельс, Ф. Ніцше, С. К’еркегор. Широко відомі роботи Шопенгауера, зокрема в його “Евристичній діалектиці” описуються риторичні страгати, інакше кажучи, прийоми маніпулювання інформацією. Стан відчуження і маніпуляції, характеру діяльності людини в Новітні часи досліджувались у філософських роботах М. Хайдеггера, К. Ясперса, А. Камю, Е. Фромма та інших філософів та їх інтерпретаторів. Психічні складові маніпуляцій, особливостей свідомості і підсвідомості людини в умовах взаємодії розроблялись в тій чи іншій мірі в працях З. Фрейда, Г. Леона, В. Бехтерева, К.-Г. Юнга, інших класиків психології.

Поняття “маніпуляції” як наукової категорії було введене в обіг у 40–50-х роках ХХ століття західними політологами. У політологічній літературі доби СРСР термін “маніпуляція” носив негативний відтінок і використовувався для розвінчання ідеології “буржуазних” “імперіалістичних” держав. Згодом, у 60-х роках поняття “маніпуляції” із політологічних праць перемістилося у сферу психології та почало вживатися у контексті міжособистісних стосунків. Разом із запозиченням терміну був перенесений негативний контекст на сприйняття самої маніпуляції, що у більшості людей асоціюється з обманом, найвитонченішими формами маскування.

Важливі кроки у вивченні проблеми маніпуляції в контексті саме психологічної науки були зроблені також західними дослідниками у 70–80-х роках ХХ століття. Незважаючи на відносно значний обсяг літератури з проблеми, повноцінних праць, присвячених психологічним маніпуляціям, відносно небагато. До них ми можемо віднести роботи західних авторів Р. Гудіна, Г. Шиллера, Е. Шострома, У. Прото, Дж. Рудинова тощо. У них можна зустріти переважно обговорення питань маніпуляції, однак більшість джерел не містили визначення терміну [6, с. 49].

Для психологічної науки радянської доби проблематика маніпулятивного впливу є відносно новою та маловивченою. Про це свідчить як мала кількість наукових публікацій, так і відсутність будь-яких згадувань із даного питання у фундаментальних працях вітчизняних психологів. Зазначена ситуація пояснюється такими причинами: по-перше, відсутністю практичного інструментарію для діагностики схильності до маніпуляцій при міжособистісній взаємодії (тестова методика для вивчення макіавеллізму знайшла своє розповсюдження з 2000 року); по-друге, у радянському суспільстві не могли бути опубліковані результати наукових досліджень, які б доводили, що радянська людина може бути неправдивою і для досягнення власних цілей здатна маніпулювати іншими людьми. У Радянському Союзі та країнах соціалістичного табору проблема маніпуляції як феномена практично не піднімалась, однак подібні теми, що стосувались пропаганди, психологічного впливу на особистість і маси, у західному суспільстві представлені у літературі із суттєвим ідеологічним підтекстом. Увага науки також була зосереджена на тому, як психологічно більш грамотно її надбання можуть використовуватись у агітаційно-пропагандистській роботі. Загалом, як зазначає Т. Кабаченко, особливості розвитку досліджень у галузі психологічного впливу полягали в необхідності визнання пріоритетності ідеологічного рівня перед конкретно-науковим у постановці й розгляді проблем, недопустимості використання “ідеологічно чужорідних” теорій і моделей, здатних лягти в основу відповідних розробок, потреби зв’язувати наукові рекомендації з конкретними політичними установками, з вимогами конкретного політичного моменту. Зрозуміло, що за подібних обмежень та у зв’язку із

посиленою боротьбою із тими, хто не відповідав встановленому стандарту стосовно змісту, підходів, направленості наукових і практичних досліджень, необхідно було мати неабияку мужність і велику наукову зацікавленість, щоб працювати в цій галузі [10, с. 27].

У період 60–90-х років кількість публікацій з тематики психологічного впливу в сфері пропаганди стрімко зростає. А з часів перебудови інтерес до проблем психологічного впливу, у тому числі маніпулятивного, продовжив набирати обертів, він поєднувався із відмовою від ідеологічного засилля та поширенням досліджень у сфері психологічного впливу в масових інформаційних процесах, технологіях впливу на особистість в міжособистісній взаємодії. Уже з 90-х років починається видання низки наукових та публіцистичних досліджень з проблеми. На сьогодні серед найбільш відомих дослідників, які розглядають питання міжособистісного маніпулятивного впливу, є: О. Доценко із ґрунтовним дослідженням проблеми психології маніпуляцій, М. Лімнатіс із спробою філософського аналізу даного явища, О. Сидоренко із авторською концепцією психологічного впливу, спільна праця Г. Грачева та І. Мельника, присвячена технологіям маніпулятивного впливу, Т. Кабаченко щодо методів психологічного впливу та психологічної безпеки. Заслужують на увагу праці таких науковців, які розглядають маніпуляцію як соціальний феномен впливу на масову свідомість: Б. Бессонова, О. Вагіна, В. Ільїна, Г. Ковалева, В. Крисько, В. Кулікова, Н. Ковалья, С. Поварніна, В. Панкратова, Г. Почепцова, Д. Рамендик, В. Сагатовського, Р. Чалдіні та ін. Слід зауважити, що позиції дослідників стосовно окремих аспектів маніпулятивних впливів бувають різними, часом практично полярними. За останнє десятиліття почалось дослідження питання маніпуляцій і маніпулятивних технік у колі українських науковців (О. Дмитрук, Б. Мотузенко, А. Юричко, В. Панченко). Зазначені дослідники зосередили увагу переважно на питаннях маніпуляції в контексті інформаційної безпеки або соціокультурних аспектів.

Протягом останнього десятиліття було видано чимало робіт публіцистичного плану, в яких активно піднімалась проблема психологічних маніпуляцій. Найбільш відома – “Маніпуляція свідомістю” Кара-Мурзи [12], яка з психологічної точки зору досить публіцистична, але тим не

менш, користується великим попитом. Серед інших можна зазначити роботи Н. Іванчука, В. Надєждіної, Л. Орлової. Необхідно зазначити велику кількість статей, в яких розкривались психологічні аспекти маніпулятивних впливів, зокрема роботи Д. Кебета, Н. Карузо, Е. Волкова. Це все, на наш погляд, свідчить не лише про надзвичайну актуальність, але й про деяку “моду” на дану тему. Така ситуація певною мірою, навіть може зашкодити дослідженню маніпуляцій, оскільки багато робіт спекулятивні за своєю природою. Це перш за все публіцистичні роботи, які поверхнево розкривають сутність явища або ж озброюють пересічних людей набором методів і технік маніпулятивного впливу, що становлять небезпеку в руках дилетантів. Технології маніпулятивного впливу при міжособистісній взаємодії перетворилися на своєрідний товар, який можна “придбати”, заплативши чималу суму за участь у тренінгу з набуття навичок психологічного маніпулювання. Наявний стан досліджуваної проблеми зобов’язує психологів-науковців ґрунтовно вивчити проблему маніпулятивного впливу та розробити відповідні науково-обґрунтовані практичні рекомендації.

Висновки. Отже, із вищевикладеного випливає, що:

еволюція феномену маніпуляції бере свій початок із стародавніх часів китайської культури, а саме мистецтва ведення військової справи. Дана стратегія не знайшла свого застосування у Європі через моральну сторону маніпуляції, однак наступний етап, еволюції, започаткований Н. Макіавеллі у XVI ст., поставив маніпулятивні стратегії на озброєння політиків. Починаючи із XVIII ст., проблема маніпуляції стає предметом обговорення філософів та політологів, і лише у 60-х рр. XX ст. поняття “маніпуляція” вводиться у психологію як наукова категорія;

на сучасному етапі розвитку психологічної науки питання маніпулятивного впливу є особливо актуальним і стало предметом посиленого вивчення науковцями, яке активно здійснюється в двох напрямках – інформаційної безпеки та міжособистісної взаємодії;

історико-теоретичний аналіз проблеми маніпулятивного впливу є однією з важливих передумов об’єктивного й всебічного теоретичного дослідження, розробки відповідного психодіагностичного інструментарію та практичних рекомендацій.

Перспективи подальших досліджень. Культурно-історичні витоки явища маніпулятивного впливу мають стати передумовою для визначення змісту поняття “маніпуляція”, його етичності, розробки структури маніпулятивного впливу у міжособистісній взаємодії, а головне, перегляду підходів до даного феномену відповідно до поглядів сучасної психологічної науки.

Список використаної літератури

1. Мясников В. А. Антология хитроумных планов (Вступительная статья к монографии Харчо фон Зенгера “Стратагеми. О китайском искусстве жить и выживать. Знаменитые 36 стратагем за три тысячелетия”). / В. А. Мясников. – М. : Изд-во МГУ, 1995. – С. 6–12.
2. Грачев Г. Манипулирование личностью: Организация, способы и технологии информационно-психологического воздействия / Г. Грачев, И. Мельник. – М. : Мысль, 2006. – 153 с.
3. Oxford English Dictionary, second edition, by John Simpson and Edmund Weiner, Clarendon Press, 1989.
4. Воеводин И. А. Стратагеми – стратегии войны, манипуляции, обмана / И. А. Воеводин. – Краснодарск : “КЛАРЕТИНАУМ”, 2000. – 256 с.
5. Зенгер Х. фон. Стратагеми. О китайском искусстве жить и выживать. Т. 1 и 2. – М. : Изд-во “Эксмо”, 2004. – 786 с.
6. Бальтасар Гарсиан. Карманный оракул / Бальтасар Гарсиан. – М. : “Наука”, 1984. – 646 с.
7. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы, защита / Е. Л. Доценко. – М. : ЧеРо; Изд-во МГУ, 1997. – 334 с.
8. Шейнов В. П. Психология манипулирования / В. П. Шейнов. – Минск : Харвест, 2009. – 704 с.
9. Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2010. – 576 с.
10. Знаков В. В. Макиавеллизм, манипулятивное поведение и взаимопонимание в межличностном общении / В. В. Знаков // Вопросы психологи. – 2002. – № 6. – С. 23.
11. Кабаченко Т. С. Методы психологического воздействия / Т. С. Кабаченко. – М. : Проспект, 2000. – 572 с.
12. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием / С. Г. Кара-Мурза. – М. : Эксмо, 2007. – 664 с.

Рецензент – доктор психологічних наук, доцент Іванова Н. Г.

Стаття надійшла до редакції 25.11.2014.

Левицкая И. Н. Проблема эволюции феномена манипуляции: культурно-исторический аспект

В статье изложен теоретический анализ культурно-исторических истоков феномена манипуляции и его эволюции от древних времен до сегодняшних дней. Раскрыто современное состояние проблемы манипулятивного влияния.

Ключевые слова: *манипуляция, стратагема, макиавеллизм, этичность, манипулятивное влияние на личность.*

Levytska I. M. Problem of evolution of manipulation phenomenon: historical aspect

The article deals with theoretical analysis of cultural and historical development of manipulation. Evolution of this phenomenon has traced from ancient times of Eastern countries. Particularly, “The Art of War” written by famous Chinese statesman and military leader Sun Tzu” is considered to be the first source. The book touches upon metaphorical description of manipulation techniques used thousands of centuries ago. The basis of Sun Tzu’s tractate is the study of manipulation notion of “stratagema” which means an ability to set traps for enemy; ways to reach military, economical, social and personal targets; the school of psychological resistance. Strategic approach was not widely used in Europe because of ignorance of moral side of manipulation influence – the church and Christian religion counteract it. The next stage of evolution of manipulation was initiated by N. Machiavelli, famous Italian public and political figure. In the 16-th century N. Machiavelli implemented manipulation strategies among politicians. Since then manipulation has gained negative meaning as main motto of manipulation phenomenon called Machiavellianism was the following statement: the end justifies the means. Since the 18-th century the problem of manipulation became an important problem for philosophers, psychologists, and political experts of Western Europe. And only in the 1960s the notion of “manipulation” was introduced in psychology as a scientific category.

Modern scientists consider the phenomenon of manipulation in two main aspects: as means of influence in mass media processes and as methods of psychological influence in interpersonal relations. During the recent decade the study of manipulation and manipulation techniques has been concentrated on the problem of information security and sociocultural context. The views of modern scientists on manipulation are different sometimes even opposite. Their controversies concern first morality, value and sense orientations. This tendency explains the topicality of problem of manipulation influences in modern time. Also it determines the directions of further studies to describe the content of notion of “manipulation”, its ethical meaning, development of structure of manipulation influence in interpersonal relations, and mainly it is used to analyze approaches to manipulations according to findings of modern psychological sciences. We carried out historical and theoretical analysis of the problem of manipulation influence which is considered to be an important precondition of objective and comprehensive theoretical scientific substantiation with the purpose of further development of psychodiagnostic instruments of the study.

Keywords: *manipulation, stratagema, Machiavellianism, ethics, manipulation influence upon personality.*